

Abstract

The embankment dividing off the two ponds in the Palace Park at Białowieża is the site of a sandstone obelisk commemorating the hunt pursued here on September 27th 1752 by King of Saxony (and of course Poland) August III. On that day, the hunters took 57 game animals in total, including 42 European bison, 13 moose and 2 roe deer. The absence of red deer from the list reflects the fact that that species had become extinct in the Forest at the beginning of the 18th century (not to return until the second half of the 19th century). The obelisk is the oldest heritage object in the Białowieża Forest area to bear an exact date.

The monument informs readers – in Polish and German – not only of the aforementioned “results” of the hunt, but also of participants therein, i.e. the King and Queen and Princes Ksawery and Karol, as well as dignitaries, magnates and even some members of the then hunting and forestry services.

The take was as good as it was because animals had previously been corralled within a large enclosure, and were then driven towards a specially-built platform holding the King and his guests. Witnesses of the hunt relate that both the King and the Queen were crack shots, though the latter was heavily involved in the reading of a French novel at the time.

During the First World War, the obelisk was carried off far into Russian territory, only to return to Białowieża on the eve of the Second World War. The monument was made subject to conservation work in 1997, while an explanatory notice in Polish and English was placed beside it in 2003.

BIAŁOWIESKIE ŻUBRY NA AŁTAJU I W MARGERIDE

Najdalej na wschód położoną hodowlą żubrów jest rezerwat Czerga (Cherga). Jest on położony na dalekim wschodzie na Ałtaju w pobliżu granicy z Mongolią. Natomiast najdalej na zachodzie żubry żyją na południu Francji w rejonie Margeride, w Masywie Centralnym. Na Ałtaj przywieziono potomków żubrów nizinnych wywodzących się z Polski, a do Margeride żubry transportowano bezpośrednio z Białowieży.

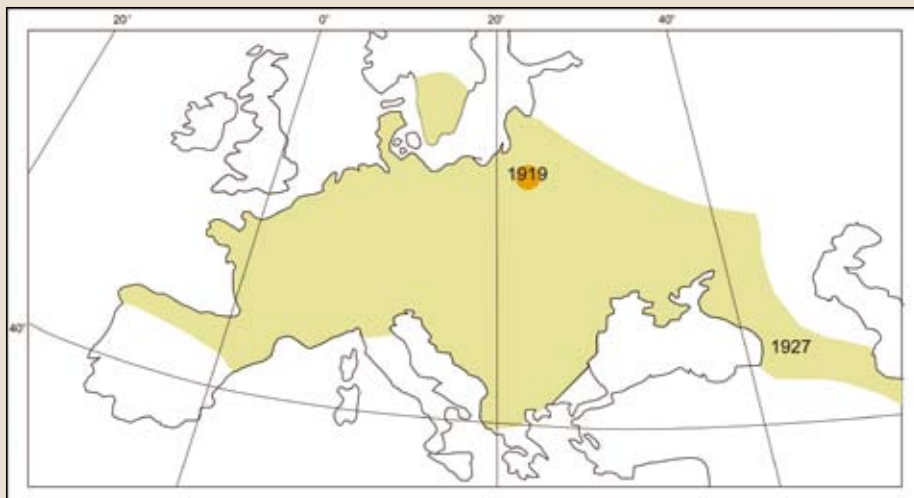
Wschodnia granica naturalnego zasięgu podgatunku żubrów nizinnych (*Bison bonasus bonasus*) nie sięgała Moskwy, natomiast na zachodzie dochodziła do Oceanu Atlantyckiego. Rzut oka na mapę pierwotnego arealu gatunku *Bison bonasus* uwidoczniła, że Puszcza Białowieża była położona w jego centrum (Ryc. 1).

Masyw górski Kaukazu, położony przy granicy Europy i Azji zamieszkiwał drugi podgatunek żubr kauka-

ski, zwany też górskim (*Bison bonasus caucasicus*) (Ryc. 1). Po wytępieniu w naturze, na początku XX wieku, zarówno żubrów nizinnych, jak i kaukaskich, rozpoczęto prace nad odtworzeniem gatunku z nielicznych zwierząt ocalałych w niewoli. Prace te rozpoczęto w specjalnie to tego celu przeznaczonych rezerwach, to jest ogrodzonych powierzchniach leśnych, podzielonych na zagrody. W każdej zagrodzie dobierano i łączono osobniki jak najmniej ze sobą spokrewnione. Nie było to wcale łatwe, gdyż wszystkie żyjące współcześnie żubry wywodzą się zaledwie od 12 osobników (założycieli), przy czym żubry nizinne tylko od siedmiu. Pierwszy taki rezerwat powstał w 1929 r. w Puszczy Białowieskiej. Ważną rolę w procesie restytucji żubra odegrał także rezerwat w Pszczynie, na Śląsku, w którym hodowane były żubry wywodzące się z Puszczy Białowieskiej. W Rosji, na południe od Moskwy, nad brzegiem rzeki Oka, zbudowano rezerwat noszący nazwę Prioksko-Terrasnyj Zapovednik. W latach 1946-1951 przywieziono do niego właśnie żubry z Białowieży i Pszczyny. Z rezerwatu Prioksko-Terrasnyj rozsyłano następnie żubry do innych ośrodków, a później do tworzonych osno żyjących populacji na terenach ówczesnego Związku Radzieckiego.

Ałtaj

W 1992 r. pod patronatem Oddziału Syberyjskiej Rosyjskiej Akademii Nauk podjęto eksperyment utworzenia ośrodka hodowli żubrów na dalekim wschodzie w łańcuchu górskim Ałtaj. Jest to potężny łańcuch górski w Azji Środkowej. Rezerwat leżący w Górnym Ałtaju otrzymał nazwę Czerga pochodzącą od położonej w pobliżu miejscowości o tej nazwie. Do ogrodzonego ośrodka o powierzchni 150 ha, podzielonego na dwie zagrody przywieziono w 1982 r. cztery żubry nizinne, jednego samca i trzy samice. W 1983 r. przywieziono taką samą partię czterech żubrów, a w kwietniu 1984 roku dołączono do nich jeszcze trzy osobniki z rezerwatu Prioksko-Terrasnyj. Przywiezione tu żubry były potomkami, wywodzących się z Białowieży żubrów, a mianowicie: F 715 Pożoga, F 788 Pomsta, M 764

Ryc. 1. Pierwotny areal gatunku *Bison bonasus*. Kolorowe koło oznacza lokalizację Puszczy Białowieskiej. Rok 1919 – data wyginięcia żubra w Puszczy Białowieskiej, a 1927 – na Kaukazie. Źródło: Pucek 2004, zmodyfikowana.

W malowniczych górach Altaju znajduje się ośrodek hodowli żubrów Czerga. FOT. Z. A. KRASIŃSKI

Żywna gleba łąk ośrodka w Czerdze porośnięta jest bujną roślinnością. FOT. Z. A. KRASIŃSKI

Ogromne granitowe głazy są wszechobecne w ośrodku Margeride. FOT. Z. A. KRASIŃSKI

Pobug i M 894 Pokój oraz przywiezionych z Puszczyny M 679 Pleciuch II i M 2226 Ploks. W Księdze Rodowodowej Żubrów samiec oznaczony jest literą M, samica literą F, a numer przed imieniem to numer rodowodowy po którym można ustalić pochodzenie każdego żubra urodzonego w hodowli zamkniętej. Żubry szybko się zaaklimatyzowały w nowych warunkach i z łatwością pokonywały niezbyt wysokie wzniesienia otaczające znajdujące się między nimi doliny. Klimat w Czerdze jest nieco surowszy niż w Białowieży. Trwała pokrywa śnieżna zalega przez około 148 dni, a jej głębokość rzadko przekracza 30 cm. W zalesionej części rezerwatu rośnie brzoza, modrzew syberyjski, osika i sosna. W podszycie występuje kruszyna, karagana i czeremcha. W obu zagrodach znajdują się duże łąki, żywna gleba jest porośnięta bardzo bujną roślinnością. W sezonie wegetacyjnym żubry znajdowały na tym terenie dostateczną ilość pokarmu i nie były dokarmiane. Natomiast w okresie zimowym dostarczano żubrom siano i mieszanki zbóż. W 1990 roku powiększono rezerwat do 400 ha. Od wielu lat liczebność żubrów utrzymuje się w tym rezerwacie na poziomie około 30 osobników. Hodowcy żubrów z Europy spoglądają na tą hodow-

lę z dużym zainteresowaniem, gdyż żyją tutaj od ponad 25 lat cenne genetycznie czyste żubry nizinne. Sprowadzenie samców z tego stada do polskich ośrodków hodowli żubrów, byłoby korzystne w celu tzw. „odświeżenia krwi”. Jednak trudności transportowe i związane z tym koszty stanowią barierę trudną do pokonania.

Wypuszczenie żubrów na wolność w tym regionie mogłoby wydatnie zwiększyć światowy stan żubrów i zmniejszyć zagrożenie gatunku. Obawy są jednak duże, czy i jak zapewnić należyłą opiekę i ochronę tych zwierząt w trudnym terenie, a szczególnie jak rozwiązać problem zimowego dokarmiania. Być może znajduje się jednak instytucja, która w przyszłości podejmie się tego trudnego zadania.

Margeride

Margeride to niewysokie góry porośnięte lasem świerkowo-sosnowym z rozległymi, lecz ubogimi pastwiskami. Ze względu na kamienisty grunt można spotkać tu tylko niewielkie skrawki uprawnych pól. Wszechobecne są tu granitowe głazy, często ogromnej wielkości. Margeride usytuowane jest na krańcach Masywu Centralnego we Francji. Rejon ten

jest słabo zaludniony i władze Departamentu Lozère, w którym jest położony, przychylnym okiem patrzyły na plany zmierzające do sprowadzenia tu żubrów celem ożywienia ruchu turystycznego w tym regionie.

Data wyginięcia żubrów we Francji nie jest ustalona jednoznacznie. Większość autorów określa, że żubry zostały wytępione we Francji pomiędzy VI, a VIII stuleciem, to jest w okresie intensywnego karczowania lasów. Na terenie Francji istnieje wiele dowodów bytowania tutaj żubrów w czasach prehistorycznych. W słynnych grotach Lascaux odkryto na ścianach malowidła zwierząt, w tym żubrów.

W dniu 29 maja 1991 roku przekazano do Francji pierwsze 9 żubrów, w tym 4 samce i 5 samic pochodzące z hodowli rezerwatowej w Białowieży, były to zwierzęta o znanych rodowodach. Trzy żubry M 5856 Postum, F 6602 Połówka i F 7123 Polina II stanowiły dar prezydenta Lecha Wałęsy dla prezydenta Republiki Francuskiej Francois Mitteranda. Natomiast pozostałe 6 żubrów, a mianowicie: F 6956 Pomsta II, F 7128 Połowica, M 7124 Poster, M 7125 Popis, F 7129 Polerka, M 7130 Pokot przekazano na podstawie umowy pomiędzy Białowieskim Parkiem Narodowym a Societe d'Etudes Bison d'Europe et Margeride. Żubry odłowiono w Białowieży do drewnianych klatek, załadowano na duży samochód i transport ruszył w długą, liczącą 2500 km, podróż. Uroczyste wypuszczenie żubrów w Margeride odbyło się 2 czerwca 1991 r. przy udziale około 2000 osób. Żubry umieszczono w 7 ha zagrodzie celem odbycia 6 miesięcznej kwarantanny. Adaptacja do nowych warunków przebiegała pomyślnie, dlatego przystąpiono do budowy nowych zagród o powierzchni 250 ha. W 1992 r. wysłano do Margeride kolejne 14 żubrów (3 samce i 11 samic), odłowionych z wolnej populacji w Puszczy Białowieskiej. Zgodnie z przyjętą zasadą żubry odławiane ze stada wolnego otrzymały imiona zaczynające się od sylaby KA np. samce Kamil, Kadm, Kabernet, a samice Kano, Karesa, Kandyda. Łącznie przekazano 23 żubry: 7 samców i 16 samic. Pierwsze 3 cielęta urodziły się w Margeride w 1993 r. Ojcem wszystkich był oka-

Abstract

It was at the beginning of the 20th century that European bison became extinct at their last two natural refuges, Poland's Białowieża Primateval Forest and the Caucasus Mountains. Single individuals lived on in zoological gardens and other animal collections, however, and it was these bison that held out the slim hope that the species might be saved from final extinction. Happily, the long-term work to reinstate the species ended in success. Today, there are European bison, not only in captivity, but also in the wild. Some breeding centres have even been established beyond the original range of the species, as in the Altai. European bison have also returned to areas from which they were lost more than 1000 years ago – like the Massif Central in France. What are now very long-term experiments make it clear that bison are capable of adapting to natural conditions as varied as those pertaining to the Altai Mountains and Margeride, France. And the safety of a species increases, not only with the overall population in the world, but also through the establishment of new breeding centres in a number of different regions.

Żubr wśród żarnowca, powszechnie występującego w regionie Margeride. Podobnie jak bydło domowe żubry nie jedzą tej zawierającej trujący alkaloid rośliny. FOT. Z.A. KRASIŃSKI

zały byk Postum, a matkami najstarsze żubrzyce: Polina, Połówka i Pomsta. Ośrodek hodowli żubrów Margeride udostępniono do zwiedzania przez turystów, których przybywało z roku na rok. Zbudowano tutaj również muzeum obrazujące historię żubrów, w którym wydzieloną część poświęcono Białowieży. W końcu 2006 r. w Margeride żyły 34 żubry, większość urodzona już na miejscu.

W regionie Margeride powszechnie występuje żarnowiec. W czasie kwitnienia tej rośliny pola i łąki przybierają kolor żółty. Wygląda to bardzo malowniczo, lecz roślina ta jest traktowana jako uporczywy chwast, nie jest bowiem jedzona przez bydło z tego powodu, iż zawiera trujący alkaloid. Okazało się, że żubry także nie ogryzają żarnowca na co, po cichu, liczył pomysłodawca sprowadzenia żubrów do Margeride Gilbert Maury.

Z przytoczonych przykładów wynika, że żubry dobrze zaadaptowały się do odmiennych warunków przyrodniczych i klimatycznych, jakie panują na Altaju i w Margeride, różnych od tych, jakie panowały w regionie z którego pochodziły. Lecz nie zawsze aklimatyzacja żubrów w nowych miejscach introdukcji przebiegała tak dobrze. Na przykład żubry opuściły bagniste tereny Berezińskiego Parku Narodowego na Białorusi i przeszły na sąsiednie tereny leśno-polne obwodu Borysowskiego. Także trzy populacje żubrów utworzone na północnych terenach Rosji, w pobliżu miast Twer, Władimir i Wołogda rozwijają się powoli z uwagi na trudne warunki klimatyczne, a ich przyszłość nie jest jeszcze jasna.

ZBIGNIEW A. KRASIŃSKI

Żubr, największy lądowy ssak Europy, jest modelowym przykładem gatunku uratowanego od zagłady i przywróconego naturze. Mimo iż upłynęło już 80 lat od rozpoczęcia restytucji gatunku i ponad 50 lat od wypuszczenia pierwszych osobników na wolność, żubr nadal jest gatunkiem zagrożonym. Troska o zachowanie gatunku zjednoczyła instytucje zaangażowane w badania naukowe, ochronę i zarządzanie populacją żubra, czego zwieńczeniem jest program działań ochronnych, wspierany przez polskie i europejskie fundacje. Jednym z nich jest kompleksowy projekt „Kraina żubra” finansowany ze środków funduszu unijnego – LIFE Nature.

KRAINA ŻUBRA

W skali europejskiej żubr jest unikatem i niewiele krajów może poszczycić się dziko żyjącymi populacjami tego gatunku. Znajduje się on w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt oraz jako gatunek priorytetowy został umieszczony na liście gatunków roślin i zwierząt będących przedmiotem zainteresowania Wspólnoty Europejskiej, a których ochrona wymaga wyznaczenia Specjalnych Obszarów Ochrony Natura 2000 (Załącznik II do Dyrektywy Siedliskowej).

Puszcza Białowieska jest swoistym matecznikiem żubra. To właśnie tutaj zwierzę to przetrwało najdłużej przed zagładą, która miała miejsce w czasie I wojny światowej. I tutaj rozpoczęło się jego odrodzenie. Mimo że Puszcza Białowieska jest rozległa i dobrze zachowana, jest jednak za mała dla wzrastającej liczebnie i rozprzestrzeniającej się populacji żubra. Uzasadniona na początku restytucji intensywna opieka, którą te zwierzęta są nadal otaczane, staje się obecnie przeszkodą w dalszym rozwoju biało-

wieskiego stada. Jedynie duża liczebność i jak najszerzej rozprzestrzeniona populacja gwarantuje przetrwanie w dłuższej perspektywie oraz przeciwstawienie się zagrożeniom, którym to zwierzę podlega. Wśród zagrożeń, określonych w opublikowanym w 2004 roku pod redakcją prof. Zdzisława Pucka opracowaniu „*European bison – Status Survey and Conservation Action Plan*”, znalazły się: ograniczony obszar występowania, izolacja populacji żubrów, niska zmienność genetyczna, brak przepływu genów między izolowanymi stadami, niska naturalizacja gatunku oraz zagrożenie chorobami i pasożytami.

Populacja żubrów zamieszkująca polską część Puszczy Białowieskiej liczy obecnie ponad 400 osobników. Jest ona największą spośród prawie 30 dziko żyjących populacji tego gatunku i stanowi 1/5 liczebności wszystkich wolno żyjących żubrów na świecie. Ma ona zatem fundamentalne znaczenie dla zachowania gatunku. Dalszy rozwój białowieskiej